

БЮЛЕТИН

Културно-информационен център на българското малцинство
“Цариброд” – клон Босилеград

Година 1. Брой 5. юли 1998 година Безплатен екземпляр

БЮЛЕТИН

Основател и издател: Гражданско сдружение Културно информационен център на българското малцинство “ЦАРИБРОД” Димитровград, Площад на освобождението № 8.

Редакция: Иван Николов, Радко Стоянчов и Александър Димитров.

Адрес: Ул. Маршал Тито № 15, 17540 Босилеград, тел./факс: 017/78 – 254.

Главен и отговорен редактор: Иван Николов.

Нашият дълг към Изворската черква

Вероятно най-достойното нещо което успяхме да постигнем на местно равнище към края на тоя век е поправката на черквата в село Извор. За съжаление, никак не беше лесно да се стигне до това. И за голям наш срам от дедите ни, които са отделяли от залька си за да построят този великолепен храм на духовната просвета. Но времената се менят. Днес могат да се намерят пари за какво ли не, но за черква – много трудно. Макар че, като си помисли човек, в сравнение с това, с какъв труд нашите предци са строили тази черква, днешните усилия да ѝ подменим покрива и да я поправим тук-там изглеждат направо смешни.

Тогава просто се е отделяло много по-голямо внимание на духовното усъвършенстване на човека. За разлика от днес. Когато в стремежа си да овладеем материалния свят, все повече се превръщаме в животни. Църквата просто не ни интересува. Защото там се говори за морално усъвършенстване, за греховете които правим и които не трябва да правим, а ние просто не искаме да слушаме такива неща.

Както и да е, строителните работи върху поправката на черквата в Извор приближават към края си. Остава отворен въпроса дали ще могат да се възстановят и ценните стенописи. Дано и за това се намери някакво решение, макар че суровата ръка на времето е оставила поразителни следи върху фреските изписани с майсторската ръка на иконописците от Охридската иконописна школа.

Изворската черква “Света Троица” е един от най-ценните културно-исторически паметници не само в цялото Краище, но и по-широко. Сред земите населени с българи само още черквата в Банско е с подобна архитектура, но е строена по-късно и е по-малка по размер. Подържана от вредните банскалии тя е истински шедьовър на българската култура.

Изворската черква е строена през 1934 година, в самото начало на българското Възраждане и далеч преди да е почнала борбата за независима българска черква. Това е време когато започва да се разпада Османската аграрна система и започват необратими процеси в стопанския и обществения живот в българските земи. А турският султан Махмуд II прави реформи с цел да спаси Турската империя. Именно този султан ще издаде специалния ферман с който ще разреши изграждането на Изворската черква. Този ферман е запазен до днес. В него се подчертава, че големината на новата

черква не смее да превишава основите на старата върху която трябва да бъде построена. Тази заповед очевидно не е спазена.

Именно тази невероятна за времето и за възможностите на населението големина, днес буди истинско недоумение. Все пак, трябва да се има предвид, че Извор тогава е административен център на нахията Краище към Кюстендилската каза. И че за разлика от днес, цялата околност е била гъсто населена област и очевидно е имало нужда от една такава голяма черква. Ако се има предвид, че тука за празника “Света Троица” са идвали на причест и по няколко хиляди християни, че тук е минавал главния път към вътрешността на България и по-нататък към Цариград и Солун, тогава става по-ясна и самата големина на Изворската черква която навремето е побирала и до две хиляди души.

Второто нещо което днес също буди голямо недоумение сред специалистите е въпросът как са събрани толкова пари за една такава скъпа постройка. Нали е общоразпространено мнението, че тогава Краището е поробено, с много бедно население, а пък черквата изцяло е построена с местни усилия. Все пак не трябва да се робува на стереотипите. Според запазени турски данъчни регистри, Краището тогава разполага с около 150 000 овце. Има многобройно и трудолюбиво население. Вероятно и предишната черква е разполагала с пари. При това, огромна част от работата е свършило самото население и то безвъзмездно.

Самата черква е строена с дялан камък. Според преданието той е каран от много далече. Споменават се различни места. Има и едно мнение, че бил използван материала от разрушена черква в село Райчиловци. С този въпрос би трябвало да се позанимават специалисти. Безспорно е само, че в условията на лоши пътища, строеж на такова голямо здание е истинско трудово постижение. До скоро стари хора разказваха, че при прекарването на камъните се образували дълги кервани. С воловски кола било трудно та използвали и сани. Които били за еднократна употреба защото докато пристигнат в Извор дървото просто се протривало от хлъзгането по земята.

Най-големи белези върху лицето на Изворската черква са оставили комунистическата идеология и крадците. Пред самата черква има стражарница, строена по времето когато училището се използвало за лагеруване на войници. Именно тогава е замазана цяла една стена с фрески, защото техните очертания смущавали нощно време атеистичните стражари и техните командири.

Личат си и белезите от ограбените съкровища на черквата. Ценните икони, златните украси и други ценности също отдавна са ограбени. Останала е само непреходната историческа стойност на черквата. Другото е изчезнало в дрипите на не толкова дългото време, но време с нечовешки измерения.

Идеята за поправката и възобновяване на черквата се появи в началото на деведесетите години.

Демократичния съюз на българите в Югославия пръв започна да бие тревога в пресата и на международен план за пропадането на културно-историческите паметници на българското малцинство в Югославия. В многобройните си срещи с българските политици, обществени и културни дейци и църковни великодостоиници винаги най-настойчиво беше поставян въпроса за пропадането и необходимостта от опазване по всяка цена на Изворската черква.

Идваха делегации на Сръбската и на Българската православна църква, оглеждаха черквата в Извор и си отиваха. И всички изтъкваха един и същ довод – няма пари. А не се касаше толкова до пари. Имаше и други игри и тънки сметки и съображения които е най-добре да се забравят завинаги.

На 16 октомври 1995 техните светейшества патриархът на Българската и на Сръбската православна църква, патриарх Максим и патриарх Павле, посетиха Босилеград. Това безспорно беше едно от трите най-големи културни събития на века в Босилеград. Босилеградчани тогава масово излязоха на улиците и великолепно дочакаха давамата патриарси. Никой не се беше погрижил навреме да осуети планираното посещение на Изворската черква, но така или иначе от тоя ден насам тя беше спасена.

Тази черква вероятно никога вече няма да повтори оная роля която е играла през втората половина на миналия век... Но ще бъде запазена като свидетелство за едно време когато народа ни е посвещавал много повече внимание на духовното си усъвършенстване.

Нелепата съдба на Изворското училище

Първото килийно училище в Краището е открито през 1833г. в село Извор, което тогава е център на Изворската нахия. Първият учител Даскал поп Трифон в продължение на седем години е учил на четмо и писмо всяка година по около 25-30 ученика. Следващия учител, вече със съответно образование, е даскал Димитри Стоянов който е учителствал цели 13 години в Извор след което се е преместил в Кюстендил като главен учител на училището в кюстендилската махала “Стамбол Капия”. На тия двама учители Краището и особено Босилеградско дължи първите си искри на писмеността.

Село Извор, благодарение на известната си за времето черква, става духовен център и разпространител на просветата за цялото си Краище. Учителите минали през “Образователната школа” на Даскал поп Трифон и Даскал Димитри, приемали по седем-осем деца у дома си и заети с основния си занаят – шивачеството, кюркчийството, воденичарството, тепавираството, грънчарството били и преподаватели. “Класната стая” обикновено била в непосредствена близост до воденицата или работилницата, често пъти в някоя поразтребена кошара или мутвак.

Освобождението от Турско робство Босилеградско дочаква на най-низко просветно равнище. От цялото население което тогава наброявало около 24 000 души само 111 от тях имали елементарна грамотност.

След Освобождението започва ускорено отваряне на нови училища, построяване на нови згради, подготовка на местни училищни кадри, обхващане на всички деца подлежащи на обучение. До началото на века грамотността в Босилеградско вече достига цели 30%. Сегашното училище в Извор, или по-точно развалините от него датират от 1900 година. Още тогава от Извор има 15 учители които са се разпръснали из околността и станали водещи учители в селските училища.

Да си припомним, че с първото административно деление на Княжество България от 1880 година е създадено Кюстендилско окръжие в което са включени четири околии – Дупнишка, Радомирска, Изворска и Кюстендилска околия. Първият околийски началник на Изворска околия е Атанас Марков. Следват – Лазар Хаджиев, Димитър Цокев, Иван Клявков, Тодор Стефанов, Илия Коларов, Тодор Златев, Христо Чемширов, Атанас Стоев, Янаки Вергиев, Христо Янакиев, Дано Китов и Гено Генов.

За кратко време от 1882 до 1883 година околийския център е преместен в Босилеград който е истинското топографическо средище на края. Но поради брожение на населението, предизвикано от давлението на изворските първенци, седалището на околията отново се връща в Извор. Обаче със закона за изменение в административното деление на България от 1 януари 1890 година, центърът на околията е преместен в Босилеград и тя е преименувана в Босилеградска околия. Като самостоятелна единица е просъществувала до 1901 година когато е приключена към Кюстендилска околия. Извор обаче още дълго ще си остане център на община която е обхващала околните села.

Въпреки бурните исторически събития Изворското училище продължава да работи. В това училище е учил и Емануил Попдимитров. В него са получили писмеността си много поколения. Все до нашето прокопсано време когато училището ще бъде затворено поради липса на деца. И не само училището е останало без деца. Извор е останал без хора. Още няколко старци доизживяват последните си дни в центъра на селото. От някогашния Извор е останала само сянката.

В началото на деведесетите години Изворското училище доживя нелепата съдба да бъде превърнато в овчарник!!! От някогашния расадник на писменост и просвета училището е превърнато в развъдник на добичета. И то от същите ония управници които се бяха затичали да възстановят босилеградското овцевъдство след като сами го бяха унищожавали в продължение на десетилетия.

Днес и овчарникът доживя съдбата на Изворското училище. Въздържам се от всякаква морална присъда. Нея ще я произнесе времето.

Има ли изход?

За да може да се намери лекарство за безнадежно заболялото босилеградско стопанство трябва най-напред да се постави точна диагноза за неговото заболяване. При това съществения въпрос, доколко нашата местна икономическа криза е резултат на обективните обществени условия продиктувани от епохата на социализма и доколко е резултат на нашите специфични исторически фактори. Едвам тогава може да се види къде точно е направена грешката и може ли по някаква цена да се намери изход.

Но това важи само ако сме съгласни, че се намираме в икономическа криза. Защото някои бетонни глави на ортодоксалната босилеградска левица не намират сегашното ни икономическо положение чак за дотам лошо. Според техните измерения, изминатият път от газеничетата до електрическите лампи, от рогозките до модерните спални и от конските самари до модерните автомобили е голям напредък. Този напредък те произволно го приписват на комунистическата система в която те иначе свалиха спечените свински цървули и завързаха червените си вратовръзки. Така те техния си личен “успех” в системата отъждествяват със самата система. При това те не си задават моралния въпрос, че самите те в тази система трябваше да се трансформират от борци против “капиталистическата експлоатация”, в паразитваща класа каквато не е имало от Адамови дни до днес и която не е живяла по-разточително за сметка на четиригодишната си борба срещу фашизма, и по-късно, пропагирането на левичарската фразеология, приучена на политическите школи в Лесковац и Кумровец.

Намирам, че е безсмислено да се води диалог на това равнище.

Все пак искам да подчертая, че трябва да се прави ясна разлика между техническо-технологическия прогрес и развитието на науката и човешката мисъл от една страна и обществените идеологии от друга. Напредъка на човешката цивилизация не винаги е напредък на човечеството. Да се слага знак на равенство между компютъризацията и комунизма е, меко казано, неотговорно. Защото науката, техниката, технологиите се развиват и то много по-успешно и в некомунистическите страни.

Утопичният проект, наречен комунизъм, който според думите на Маркс е изграден върху анализа на тогава модерната класическа страна на капитализма Англия, на практика никога не е приложен там където е създаден. В самата замисъл, в самите идеи на философията на марксизма има ключови дефекти, макар че класиците на марксизма са претендирали да го засноват на откритите, по тяхна преценка, железни закони на общественото развитие.

Системата в която бяхме поставени да живеем беше още по-железна: грамадни плакати на бригадири, грандомания за светло бъдеще, голи обещания, масовност, партията диктатор която буквално изнасилва живота... и на края, чиста утопия. Или, според думите на Бжежински “принуждаваща утопия”. Защото от началото до края целият проект е заснован на насилието, принудата и терора.

Разпадането на този проект стана мълниеносно.

И най-смелите умове не прогнозираха толкова бърз, при това почти безкръвен провал. Системата просто се саморазруши. Но не без причини. Оказа се, че обществената идеология не може да се чертае произволно. И че е достатъчна само една малка грешка за да рухне цялата система изградена върху такава идеология. Оказа се, че само човешката свобода е предусловие за напредъка на обществото а не принудата.

Някои учени считат, че социалният експеримент за комунизма е продукт на големи открития в техниката, технологията и транспорта, а саморазрухата му е продукт на телекомуникациите и микроелектрониката които доведоха до информативната революция, която провали евтината комунистическа пропаганда. Безспорно е и влиянието и на изпреварилите ни във всяко отношение капиталистически страни. Техния модел на обществено и държавно устройство, начин на мислене и живот, начин на производство, станаха универсални стойности към които се стреми по-голяма част от човечеството.

Направих това малко отклонение за да изтъкна, че и ние сме част и жертва на глобалните исторически увлечения и че изхода също не може да се търси във от тях. През този век на територията на която живее българското малцинство в Югославия се стовариха две големи политически нещастия: Ньойската граница от 1919 година и настъпването на комунистическа система. Двете заедно донесоха това което днес всички го чувстваме на гърба си.

В икономическо отношение Ньойската граница доведе до прекъсване на вековните пазарни пътища към вътрешността на България. Терорът и насилието които следват установяването на границата довеждат до миграция на населението. Това отслабва общите производни възможности на Босилеградско. Животновъдната продукция вече не може да се пласира на българските пазари, а на сръбските тя е неконкурентноспособна. Това води до намаление на производството особено в стокоръдството което е главен поминък на населението.

Времето на комунизма също донесе големи изпитания на босилеградското население: пролетаризиране на селото, унищожаване на традиционните културни ценности, идеологизиране на всички области на живота и т.н.

Залесяването на “голините” отне пасбищата на селяните, а забраната да се секат дъбови лисници – храната за зимата. Резултатът беше унищожаване на овцевъдството като главен поминък на населението, а от тук нататък започва и неговото пролетаризиране в крайградските квартали на Скопие, Ниш, Белград и т.н.

Така тогавашната власт вместо да инвестира в съществуващите възможности за производство на мляко, сирене, месо и вълна и да създава условия за солидни печалби като предусловие за солиден стандарт тя, носена от идеологическите си блянове, унищожи и онова което населението с вековен труд беше създадо. Гръмогласно се тръбеше за “развитието на горското стопанство, минното дело и транзитния туризъм като единствени шансове за развитието на общината”. А от гърба на селянина се смъкнаха по седем кожи.

И за да не бъде голословен, ще приведа и един пример. В началото на тоя век, според научните изследвания на Йордан Захариев, и запазените статистически сведения от данъчните регистри, средното семейство на Краището разполага със следните животни: 38 брави овце, чифт впрегатен добитък, едно товарно добиче, 4 свине, 3 кози, 12 кокошки. Обработка около 80 декара земя. Занимава се още с овощарство и производство на зеленчуци.

Ако днешния селянин разполагаше с такива възможности той би могъл да реализира около 8-10 000 ДМ доход и преспокойно да изхранва семейството си. Вместо това, ние в нашите села имаме социално загрозени лица на доизживяване. Това е съдбата на селата. Но не по-добра е съдбата на цеховете които с такава помпозност бяха построени преди десетина години. Да не говорим за духовните последствия които остави епохата на комунизма. Убити навици за работа, морален дефетизъм, криза на брака и семейството, потребителски манталитет, криза на морала, пълна дезориентация...

Има ли изход?

Вълшебни решения, очевидно, няма. Всички промени започват откъм духовната сфера. За да се промени нещо в обществото, преди това трябва да се промени нещо в начина на мисленето. Опитна на свободния свят ни учи, че само свободният, достойният и национално отговорният гражданин е залог за проспериращо общество. Имаме и опита на другите страни в посткомунизма. Изходът е там накъдето върви модерния свят. Лошото е, че ние не искаме да го следваме. Не можем да се освободим от робския синдром на послушание и вяръност. Убити сме в същността си на свободни хора, превърнати сме в креатури на системата. А в нашия случай, изходът подразбира предварително освобождаване от илюзиите на комунизма и югославянството като абстрактна свръхнация.

Да се запази къщата на Йордан Захариев

Преди почти две години, сега вече преминалата наша поетеса Вукица Иванова Стоименова на страниците на “Братство” отправи тревожен сигнал за запазване на къщата на известния босилеградски учен член-кореспондент на БАН, виден обществен и културен деец Йордан Захариев. Тогава тя предложи една чудесна идея: тази къща да се реставрира и използва за етнографска сбирка с експонати.

От тогава, разбира се, никой нищо не предприе. Предполагам, че отговора е стандартен – няма пари. Но едва ли е искрен. Защото през изтеклите години, на разни, хайде да ги наречем културни мероприятия бяха пръснати бая ми ти парици. Общинските отци и директорите на Културния център всяка година приклепваха по нещо: будки, игрища за голф, летни градинки, “кафичи” и т.н.

Изглежда че компетентните фактори задължени за широчината на нашите духовни хоризонти, не са убедени в необходимостта от запазване на паметта и родната къщата на Йордан Захариев. Нищо чудно сред тях да има и такива които не са чули за името на нашия знаменит учен. А може и по стар адет да умуват дали в цялата тая работа няма нещо я антидържавно, я антипартийно.

Такива разсъждения са нормални за културата с казанджийски привкус на овощно оцветените културни дейци. У нас никого не интересува културата, ако няма някакъв келепир от нея. Бай-Ганьовския синдром, въпреки превратностите на времето, продължава да живее сред нас. Като че ли чувам ехидния глас на бай Ганьо, изтегнат в креслото и с крака върху бюрото в някоя канцелария да сумти: “Култура ли? Бабини деветини! Няма хляб да ядат, седнали за култура да мислят. Кой има

артък пари да ги хвърля да прави тая скапана кочина...” Това нещо у нас се счита за нормално. Но е небивало кошунство с човека който запази народното културно наследство на Босилеградско за всички времена. А може би и точно заради това някой му отмъщава?

За по-малко осведомените, нека да кажем че Йордан Захариев е роден в Босилеград през 1877 година. В родния си град е завършил основно образование а гимназия в Кюстендил. След това е завършил историко-филологическия факултет на Софийски университет, специалност география.

Имал е възможност да работи в Русе или Бургас, но той се завръща в Кюстендил, където цели 34 години е директор на гимназия. През тия години той развива трескава преподавателска и научно-изследователска дейност. Оставил е обемни научни трудове от които най-ценният за нас е “Кюстендилско Краище”.

Родната къща на Йордан Захариев, се намира на долната улица в Босилеград и е много отпаднала. Вукица Иванова Стоименова предлагаше на нея да се сложи паметна плоча с името на Йордан Захариев. Но и затова изглежда “няма пари”. Иначе името на нашият босилеградски учен може да се запази и без пукната пара. Например, като по него се назове една улица или гимназията в Босилеград. Но очевидно не се касае само за пари, а за отношение към нашето минало. Иначе, за ония които дебнат за националните прояви, нека да се успокоят: Йордан Захариев е поддържал лични връзки с известния сръбски географ от началото на века Йован Цвийич.

Що се отнася до фразата “няма пари”, това е само половин знамето. Втората половина е – да се преодолее страхът от “ония горе”. И да разберем, че без възстановяване на нашите културно-исторически ценности няма да можем да си възстановим самочувствието на достойни хора. А това ни е толкова необходимо.

Нека да не чакаме някой друг да ни свърши работата. Случаят с Изворската черква ни учи, че всичко може да стане когато около една хубава идея се обединят най-различни хора. Това ни задължава паметта и желанието на нашата преминала поетеса Вукица Иванова Стоименова.

(извадки)